

Використання педагогічних ідей В. О. Сухомлинського для розвитку екологічної культури молодших школярів

Значущою проблемою сучасного людства є екологічна. Відтак, актуалізується шкільна екологічна освіта, основною метою якої є формування екологічної культури молодших школярів.

Гострота сучасної екологічної ситуації в Україні і в усьому світі, зокрема, породжує безліч проблем. Одна з них – екологічне виховання молодшого покоління, здатного гармонійно співіснувати з природою, раціонально використовувати та відтворювати її багатства, психологічно готового оберігати природу.

Стан життя на планеті Земля у всіх його виявах – природному, соціально-екологічному, духовному – викликає глибоку тривогу і занепокоєність за нашу екологію. Людство все частіше переживає кризи, катастрофи, катаклізми, у тому числі – екологічні. Джерелом нестабільності планетарної екосистеми виступає поглиблення конфлікту між Природою і Суспільством, Природою і Людиною [3, с. 7].

Природні цінності – не невичерпні і не безмежні, зневажливе ставлення до їх них призводить до поступової втрати. Активний пошук шляхів виживання і стабільного розвитку цивілізації показав, що вирішальне значення у наш час має екологічне виховання молодших школярів.

Одним із шляхів формування екологічної культури школярів є звернення до надбань педагогічної спадщини видатного українського педагога, заслуженого учителя України В. Сухомлинського, зокрема до його досвіду у сфері екологічного виховання учнів.

Чудовий посібник з екологічної освіти і виховання шкільна педагогіка отримала завдяки В. Сухомлинському. Всі його праці «написані з природи»: «Краса природи – це могутнє джерело енергії думки, це поштовх, що пробуджує і ледачу, і сплячу, і інертну думку. Перед красою кожна дитина така, якою вона є насправді, під впливом краси вона стає такою, якою вона повинна бути. Коли дитина опиняється віч-на-віч з природою, коли перед нею відкривається світ дивних речей – дайте волю дитячим вчинкам, саме через вчинки ви найкраще зможете спостерігати, як сприймає навколишній світ кожна дитина, що вона бачить, як думає» [12, с. 45].

Проблемою екологічного виховання В. Сухомлинський займався впродовж своєї педагогічної діяльності, і довів, що природа сама собою не виховує. Виховує лише активна взаємодія дитини з нею. Тому екологічне виховання та екологічна культура тісно пов'язані з природоохоронною діяльністю.

В. Сухомлинський вибудував чітку педагогічну систему, орієнтовану на природоохоронне навчання й виховання. Суспільне виховання, на думку педагога, не повинно відокремлювати дитину від навколишнього світу, а навпаки – зобов'язане максимально враховувати особливості її розвитку як

природної істоти: «Людина була й завжди залишається дітям природи, і те, що ріднить її з природою, має використовуватися для її прилучення до багатств духовної культури» [10, с. 127].

Великий педагог вважав, що самих екологічних знань з охорони навколишнього середовища, якщо вони не втілюються на практиці – недостатньо. Важливо, щоб вихованці брали участь у збереженні і збагаченні природи рідного краю, тільки у цьому разі у них формуються необхідні уміння і навички, розвивається відповідальне, бережне ставлення до навколишнього середовища [1, с. 7].

Навчити дітей мислити такими категоріями, які б допомогли їм усвідомити свою природну сутність, невіддільність від природи, зрощення з нею, а звідси і вміння застосовувати набуті знання для подальшого її збереження і розвитку – основні завдання, над якими повинні працювати педагогічні працівники загальноосвітніх та позашкільних навчальних закладів.

Мета статті – обґрунтувати особливості методики екологічного виховання у початковій школі в педагогічній спадщині В. Сухомлинського та дослідити ефективність її використання у практиці сучасної початкової школи.

Методика використання принципів екологічного виховання В. Сухомлинського у практиці сучасної початкової школи є складником навчально-виховного процесу, який складається з двох рівноцінних компонентів: формування наукових знань з екологічного виховання та охорони природного середовища [6, с. 60].

Перспективність екологічного виховання – це одна з передових педагогічних ідей великого педагога, варта подальшого застосування у практиці побудови школи ХХІ століття, що переконливо доводять сучасні дослідники педагогічної майстерності В. Сухомлинського. Проблема виховання Людини у творчій спадщині видатного педагога розглядалася багатьма відомими педагогами, методистами, вчителями-практиками. Серед них І. Бабин, який характеризував проблему формування екологічної культури як основу гармонійного розвитку особистості у контексті ідей В. Сухомлинського; Т. Гладюк [5] – характеризує ідеї формування екологічної культури молодших школярів у педагогічній спадщині В. Сухомлинського; Л. Нестеренко і Л. Пироженко [8] виявляють роль казок В. Сухомлинського у пробудженні почуттів дитини; Г. Бондаренко розглядає уроки мислення як засіб формування творчих здібностей молодших школярів. Учені, досліджуючи спадщину екологічного виховання В. Сухомлинського, приходять сьогодні висновку, що метою екологічного виховання великого педагога і природолюбів було цілеспрямоване формування у його вихованців міцних екологічних знань, розуміння органічного взаємозв'язку і єдності людини з навколишнім середовищем як єдиної гармонії, ролі природи у житті дітей, необхідність її охорони, виховання особливої відповідальності за стан навколишнього середовища. З дитячих років, коли діти з інтересом отримують знання, треба формувати у дітей екологічно чистий світогляд. У шкільні роки найактивніше формується світогляд людини, її характер, звички, ставлення до навколишнього світу. В. Сухомлинський формував цілісне ставлення до природи, виховував почуття відповідальності за стан довкілля.

Підтвердженням цього є такі висловлювання педагога: «Ми вважали дуже важливим виховним завданням те, щоб наші вихованці бачили свою єдність з природою, переживали турботу і тривогу про збереження і примноження природних багатств. ...Думка про те, що ми, діти природи, повинні бути дбайливими і вдячними, особливо виразна і хвилююча тоді, коли діти бачать плоди землі, замислюються, як треба оберігати джерело, з якого п'ють» [11, с. 557].

В. Сухомлинський був глибоко переконаний, що ідеї екологічного виховання будуть продовжуватись і будуть реалізовуватись в подальшому екологічному вихованні підростаючого покоління [7, с. 7].

Сутність ідей екологічного виховання В. Сухомлинський вбачав в систематичному, терплячому, довготривалому впливі на розум дитини з метою, щоб та усвідомила і відчула «себе як невід'ємну частину природи, здивувалася, навіть була вражена думкою, що людина до того часу сильна й могутня, поки вона є вірним сином матері-природи, що вміє берегти почуття вдячності за те, що вона живе; поки вона діяльна клітина організму, що називається природа» [12, с. 519]. З цього повинні починатися екологічна освіта і екологічне виховання підростаючого покоління.

Екологічні ідеї, і поряд з ними, традиції екологічного виховання, започатковані видатним педагогом, продовжують жити в сучасній школі і повноцінно використовуються вчителями початкової школи. Щоб запобігти безсердечності, школярів треба виховувати у дусі турботи, тривоги, неспокою про живе і красиве. «З перших днів перебування в школі, – писав В. Сухомлинський, – ми спонукаємо до такого: якщо ти побачив, що на дереві надламана гілочка, дбайливо підв'яжи її, змаж рану; якщо це зроблено вміло і своєчасно – гілочка приживеться. Ми постійно вчимо це робити, але це лише один бік справи. Головне в тому, щоб у дитини заболіла душа, коли вона побачила пошкоджене деревце» [11, с. 156].

В. Сухомлинський завжди підкреслював, що кожна школа повинна мати своє обличчя, свої екологічні звичаї і традиції, які більшою мірою сприяють поглибленому екологічному вихованню. Вчителі початкової школи багато зусиль докладають до того, щоб роки навчання для молодших школярів були справжньою школою радості, як і радив В. Сухомлинський.

Школа радості існує тоді, коли учням цікаво навчатися, а вихованцям початкової школи дійсно цікаво, радісно і весело вчитися, і це тому, що класоводи, згідно із ідеями В. Сухомлинського, обирають найкращий шлях до сердець малюків: через казку, цікаві ігри, музику, дитячу творчість. Неперервність в екологічному вихованні породжує творчі думки розпочинаючи з початкової школи. Це відбувається на спеціальних уроках мислення на природі. «Природа – колиска дитячої думки і треба прагнути, щоб кожна дитина пройшла цю школу дитячого мислення» [10, с. 448]. У творах видатного педагога природа визначається як провідний фактор екологічного виховання. Василь Олександрович писав: «...багаторічний досвід навчально-виховної роботи переконує, що природа не тільки об'єкт пізнання, не тільки сфера активної діяльності наших вихованців, а й частина їх

буття, взаємовідносин, всього ладу їх життя. Природа – величезної ваги виховний екологічний фактор, що накладає свій відбиток на весь характер педагогічного виховного процесу» [10, с. 436]. Природа як світ, у якому дитина народжується, пізнає навколишню дійсність і саму себе, полегшує екологічну виховну роботу і водночас вдосконалює її, бо робить її багатшою, багатограннішою. «Постійне спілкування з природою і взаємодія з нею стають істиною стороною виховного процесу» [11, с. 447].

Великої ефективності у роботі з молодшими школярами з екологічного виховання може добитися вчитель, який буде використовувати у своїй роботі надбання педагогічної спадщини В. Сухомлинського.

В. Сухомлинський вагому роль у вихованні молодших школярів відводить природі: «Активно впливати на природу, але при цьому залишатися сином її, бути вінцем її творіння і водночас володарем її сил, по-синівськи бережливо ставитись до неї – ось яку позицію нам треба виховувати в учнів у процесі їх взаємодії з природою» [11, с. 395]. Василь Олександрович у своїх працях наголошував на тому, що дитина повинна бути всебічно гармонійно розвиненою особистістю, зі сталою системою моральних цінностей. Тоді вона буде здатна сприймати себе, як частину природи, як творіння природи [2, с. 9].

Основною з передових ідей творення системи особистісних цінностей В. Сухомлинський вважав любов. Це – любов до природи, взаємоповага, моральне багатство, турбота і охорона природи. Тому В. Сухомлинський акцентує у своїх працях увагу на ідеї виховання людини, як необхідності вирішення соціальних та особистісних проблем [7, с. 10].

В. Сухомлинський надавав першочергового значення методам безпосереднього ознайомлення дітей з природою. «Ведіть дітей у ліс, до річки, на луг, – писав він, – відкрийте перед ними джерело, без якого неможливе повноцінне духовне життя, і ви побачите, як діти стануть розумними, спостережливими, кмітливими» [12, с. 345]. Дійсно, екскурсії на природу позитивно впливають на розвиток екологічного і естетичного мислення вихованців, формування їхнього світогляду, сприяють набуттю знань, умінь і навичок для практичного вирішення проблеми охорони навколишнього середовища. У процесі екскурсій вихованці не лише ведуть спостереження, а й отримують первинні знання та вміння щодо проведення пошуково-дослідницької роботи. Вони опановують методи проведення спостережень за об'єктами та явищами природи, вчать аналізувати, порівнювати, робити узагальнення та висновки [4, с. 20].

В. Сухомлинський зазначав, що, вивчаючи різноманітність об'єктів природи, необхідно пов'язати з ними відповідні види сільськогосподарської праці, а знання про природу поглиблювати шляхом дослідницької роботи на навчально-дослідній земельній ділянці. «Труд є не тільки життєвою необхідністю, без якої неможливе існування, а і сферою багатогранних проявів духовного життя, духовного багатства особистості. В труді проявляється найважливіший засіб самовираження, самоствердження особистості» [9, с. 255].

Особливе значення мають ідеї В. Сухомлинського для початкової школи, яка нині розпочала перехід до нового змісту і структури освіти. У

процесі реформування школи маємо зберегти і розвинути ідеї екологічного виховання, які залишив нам видатний педагог.

Ефективність використання ідей Василя Олександровича Сухомлинського полягає у тому, що вони допомагають формувати естетичні, практичні, екологічні, пізнавальні і моральні цінності у дітей. Водночас, вони допомагають розширити уявлення дітей про явища неживої і живої природи, їх взаємозв'язки і взаємозалежності; вести спостереження за красою і різноманітністю природи рідного краю та виховання у дітей емоційно-дбайливого ставлення до природи.

Нині дослідженням і використанням ідей В. Сухомлинського займається Всеукраїнська асамблея, яка працює вже 18 років. За період роботи асоціації видано багато книг і статей В. Сухомлинського українською, російською, грецькою, японською, китайською, німецькою, англійською мовами. Успішно працюють учителі наслідуючи ідеї великого гуманіста, створені у Павлівській школі. Щорічно в Україні проводяться педагогічні читання «В. О. Сухомлинський і сучасність».

В. Сухомлинський дуже вмilo у своїй роботі з дітьми поєднував всі аспекти виховання. У роботах великого педагога знаходимо актуальні ідеї, конкретної характеристики кожного вікового періоду: від дошкільного віку і до юності. Це означає, що, наслідуючи спадщину В. Сухомлинського, працюють за його методами не тільки у початковій школі, а і у старшій школі. Особливо це ми розуміємо, коли читаємо його книги «Духовний світ школяра», «Серце віддаю дітям». Тонкий знавець дитячої психології, він вмilo звертає увагу на те, що діти живуть своїм уявленням про добро і зло, про людську гідність, у них свої критерії краси і тому дуже уважно треба знаходити підхід до кожної дитини, щоб не образити її почуття, уяву.

У Концепції 12-річної школи сказано: «Школа – це простір життя дитини». І це дійсно так, бо який буде мікроклімат простору, така буде і вихована особистість. Педагогічне кредо вчителя, його основна ідея – постійно вчити, допомагати і спостерігати за життям своїх вихованців, розвивати їхні найкращі якості, а не фіксувати помилки і слабкість дітей [6, с. 11].

Гуманістичні ідеї В. Сухомлинського передбачають якнайповніше врахування природної основи дитини. Недооцінка цих основ зумовлює відчуження від органічного зв'язку з природним середовищем, послаблює зв'язок поколінь та вплив народної педагогіки. Тут основною є ідея відповідальності кожного за нормальне життя всіх.

На нашу думку, з педагогічною спадщиною В. Сухомлинського необхідно знайомити майбутніх учителів ще під час навчання у вищих навчальних закладах. Власною педагогічною діяльністю, унікальним педагогічним експериментом у Павлівській школі Василь Олександрович переконливо довів, що дітей необхідно вчити не тільки читати, писати, рахувати, а й пізнавати цікавий загадковий світ природи, який оточує нас, співпрацювати з цим світом і допомагати йому жити, а не шкодити. Ключова роль у цьому належить вчителю, не просто людині, яка заробляє гроші, а митцеві, який лікує дитячі душі і дійсно віддає своє серце дітям. Щоб ідеї

великого педагога втілювались у життя сьогодні, вища педагогічна освіта повинна готувати професійно компетентних і конкурентноздатних, гуманістично орієнтованих висококваліфікованих спеціалістів, які б зуміли творчо розв'язувати проблеми педагогічного процесу у спільній діяльності зі своїми вихованцями [6, с. 10].

Педагогічна спадщина В. Сухомлинського в наш час має велике і неоцінне значення. Використання принципів екологічного виховання у практиці сучасної початкової школи, допомагає дітям сприймати, аналізувати, порівнювати нову інформацію та збільшує інтерес до природи, бажання спілкування із нею. Використання педагогічної спадщини В. Сухомлинського є актуальною сьогодні, оскільки допомагає інтелектуальному, духовному і фізичному розвитку дитини, допомагає формувати духовне багатство, вчить відчувати, сприймати, аналізувати, порівнювати.

Великий педагог не тільки розкрив роль і значення почуттів у житті і діяльності дитини, а й показав природу як важливий засіб екологічного, інтелектуального і духовного її розвитку. Екологічним вихованням учимо дітей бачити і берегти красу природи, бути духовно багатим і благородним.

Науково-педагогічний та практичний доробок В. Сухомлинського, його ідеї щодо спілкування та взаємодії школярів з природою є актуальними для сучасних навчальних закладів. Багатогранність творчої спадщини видатного педагога глибоко вивчається в багатьох країнах світу та збагачує сучасну педагогічну думку.

Перспективою подальших досліджень вважаємо вивчення зарубіжного досвіду екологічного виховання майбутніх школярів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бех І. Д. Життя як цінність у культурно-виховній інтерпретації В. О. Сухомлинського / І. Д. Бех // Рідна школа. – 2007. – № 1. – С. 7–8.
2. Богуш А. М. Педагогічні виміри Василя Сухомлинського в сучасному освітньому просторі : монографія / А. М. Богуш. – К. : Видавничий Дім «Слово», 2008. – 272 с.
3. Василенко Г. Екологічна освіта та виховання / Г. Василенко // Початкова школа. – 2007. – № 6. – С. 6–8.
4. Верзацька Л. О. Уроки серед природи / Л. О. Верзацька // Початкова школа. – 1991. – № 95. – С. 11–25.
5. Гладюк Т. Ідеї формування екологічної культури молодших школярів у педагогічній спадщині В. Сухомлинського / Т. Гладюк // Наукові записки ТДПУ ім. В. Гнатюка : Педагогіка. – 2002. – № 5. – С. 59–62.
6. Кічук Н. Творча особистість учителя у педагогічній спадщині В. Сухомлинського / Н. Кічук // Наукові записки ТДПУ ім. В. Гнатюка: Педагогіка. – 2002. – № 5. – С. 10–11.
7. Кузь В. Школа В. Сухомлинського – школа самореалізації особистості учня / В. Кузь // Наукові записки ТДПУ ім. В. Гнатюка : Педагогіка. – 2002. – № 5. – С. 5–10.
8. Пироженко Л., Нестеренко Л. Казка як один із засобів виховання у спадщині В. О. Сухомлинського / Л. Пироженко, Л. Нестеренко // Наукові записки ТДПУ ім. В. Гнатюка : Педагогіка. – 2002. – № 5. – С. 283–286.

9. Сухомлинський В. О. Вибрані твори в п'яти томах / В. О. Сухомлинський. – К. : Радянська школа, 1977. – Т. 3. – 649 с.
10. Сухомлинський В. О. Розвиток індивідуальних здібностей і нахилів учнів / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори в п'яти томах / В. О. Сухомлинський. – К. : Радянська школа, 1977. – Т. 5. – С. 122–139.
11. Сухомлинський В. О. Серце віддаю дітям / В. О. Сухомлинський. – К. : Радянська школа, 1984.
Сухомлинський В. О. Сто порад учителеві / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори в п'яти томах / В. О. Сухомлинський. – К. : Радянська школа, 1976. – Т. 2. – 668 с.